

HAYVANSAL LİFLERİ ENDÜSTRİYEL VE GELENEKSEL ÜRETİM OLARAK DEĞERLENDİRMEDE COĞRAFI İŞARETLEMENİN ÖNEMİ: TİFTİK ÖRNEĞİ

IMPORTANCE OF GEOGRAPHICAL SIGNIFICANCE IN ASSESSING ANIMAL FIBERS AS INDUSTRIAL AND TRADITIONAL PRODUCTION: SAMPLE OF MOHAIR

Ayşem YANAR* - **Gürsel DELLAL****
Zeynep ERDOĞAN*** - **Erkan PEHLİVAN******

Makale Bilgisi

Başvuru: 17 Haziran 2016
Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2016
Kabul: 31 Mart 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.0013

Article Info

Received: June 17, 2016
Peer Review: July 18, 2016
Accepted: March 31, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.0013

Özet

Literatürde Ankara şehrinin adı ile anılan Ankara keçisi, Ankara'nın önemli kültürel mirası olarak kabul edilmektedir. Gemlik atı, Kangal koyunu, Kars Türk çoban köpeği, Türk tazısı gibi bazı hayvanların coğrafi işaret tescili bulunmasına rağmen Ankara keçisi coğrafi işaret kapsamında incelenmemiştir. Ankara keçisi de sözü edilen diğer hayvanlar gibi Türkiye'nin yerli genetik kaynağıdır.

Tiftik, Ankara keçisinden elde edilen özel bir hayvansal liftir ve bu coğrafyaya özgü coğrafi işaret olma potansiyeli vardır. Tiftiğin endüstriyel ve geleneksel olarak el sanatlarıyla kullanımı ise kültürel mirasın devamlılığı açısından önemlidir.

Bu çalışmada hammaddesi lif olan ve coğrafi işaret tescili onaylanan el sanatları ürünleri incelenmiştir. Ankara keçisinin doğrudan coğrafi işaret alamaması sebebiyle, Ankara keçisinden elde edilen tiftiğin coğrafi işareti alabilme durumu ve endüstriyel-geleneksel olarak değerlendirilmesi açısından önemi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Ankara keçisi, tiftik, hayvansal lif, el sanatları.

* Dr., Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, eposta: ayanar@ankara.edu.tr

** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootehni Bölümü, eposta: gursel.dellal@agri.ankara.edu.tr

*** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, eposta: zerdogan@ankara.edu.tr

**** Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootehni Bölümü, eposta: erkan.pehlivan@agri.ankara.edu.tr

Abstract

Ankara (Angora) goat, mentioned in association with the name of Ankara city in literature, is an important cultural heritage of Ankara. Although some animals, such as Gemlik horse, Kangal sheep, Kars Turkish shepherd dog, Turkish hound have registered geographical indication, Ankara (Angora) goat is not studied within the scope of geographical indications. As the other mentioned animals, Ankara goat is also one of the indigenous genetic resources of Turkey.

Mohair is a special animal fiber obtained from Angora goat. Thus, it has the potential to have a geographical indication. Hence, the use of mohair in industrial and traditional crafts is important for the sustainability of cultural heritage.

In this paper, Turkish handicraft items which made from fibers and registered geographical indications have been analyzed. Mohair was studied within the scope of geographical indication and focused on the significance of the use of industrial and traditional crafts.

Keywords: Geographical indicate, Angora goat, mohair, animal fiber, handicrafts.

Giriş

Coğrafi işaret, “belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünün gösteren işaretlerdir”¹. Türkiye’de “coğrafi işaretlerin korunması hakkında 555 sayılı kanun hükmünde kararname” 1995 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameye göre; coğrafi ürünler kapsamına doğal ürünler, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünleri girmektedir (http://www.tpe.gov.tr 2017).

Coğrafi işaret kavramının kullanıldığı ilk uluslararası sözleşme Ticaret ile Bağlantılı Fikri Sinai Mülkiyet Hakları olan TRIPS anlaşmasıdır. Bu sözleşmeye göre “coğrafi işaretler, üye bir ülkenin toprağından veya bu toprak üzerinde yer alan bir bölge veya yöreden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla esas olarak bu coğrafi menşeye atfedilen ürünleri tanımlamak için kullanılan işaretlerdir” şeklindedir².

Coğrafi işaretler menşe ve mahreç işareti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanan bir ürünün tüm veya esas nitelik veya özellikleri bu yöre, alan veya bölgeye özgü doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanması ve ilgili ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümüyle bu yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması ürünün menşe adını belirtmektedir. Menşe adları ait oldukları bölgenin dışında üretilemezler. Çünkü ürün niteliklerini ancak ait olduğu yöre içinde üretildiği takdirde kazanabilmektedir. Menşe adına Finike portakalı, Malatya kayısısı örnek verilebilir. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan veya bölgeden kaynaklanan bir ürünün belirgin niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla bu yöre, alan veya bölge ile özdeşleşmiş olan ve üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılan ürüne mahreç işareti denilmektedir. Antep baklavası ve Trabzon ekmeği mahreç işarete örnek verilebilir³.

Coğrafi işaretler ticari markalardan ayrılırlar. Markalar, fikri mülkiyet hakkına sahipken, coğrafi işaretler tescil ve üretim şartlarına uymak koşulu ile birçok kişinin kullanımına açık olan haklardır⁴.

Bir ürünün coğrafi kökenini gösteren unsur, madde, motif, malzeme ya da yapım tekniğiyle bir yöreye veya ülkeye pazarlanması o ürüne karşı istek ve güven duyulmasını sağlamaktadır. Bir bölgenin evcil hayvanları, bitkileri, gıda ürünleri, halı ve kilim gibi folklorik ürünleri diğer bölgelerde üretilenlerden farklı olabilmektedir. Bu ürünlerde o yörenin adının kullanılması, tüketiciler tarafından o ürünün belli bir kaliteye sahip olduğu düşüncesiyle güvenli bulunmaktadır⁵.

Gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak değişen yaşam biçimleri, nüfus artışı yanında sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte insan ihtiyaçlarının, alışkanlıklarının ve zevklerinin yeniden şekillenmesine bağlı olarak tüketim yapısı da değişmektedir. Özellikle tarım, gıda ve diğer temel ihtiyaçların üretiminde yoğun olarak kullanılan yeni teknolojiler, geleneksel ve yöresel ürünlerin talebini ve önemini arttırmıştır⁶.

Bu çalışma yöreye özgü hayvanların doğrudan coğrafi işaret alamamaları sebebiyle Ankara keçisinden elde edilen tiftiğin coğrafi işaret olarak ele alınması ve endüstriyel-geleneksel olarak değerlendirilmesi açısından önemlidir. Ankara keçisi coğrafi işaret kapsamında incelenmemektedir; ancak Gemlik atı, Kangal koyunu, Kars Türk çoban köpeği, Türk tazısı gibi bazı hayvanların coğrafi işaret tescili bulunmaktadır. Ankara keçisi de sözü edilen diğer hayvanlar gibi Türkiye’nin yerli genetik kaynağıdır. Ankara keçisi dünya literatüründe ‘Angora Goat’ adıyla da yer aldığından önemli kültürel miraslardandır (Foto. 1). Bu sebeple Tiftik coğrafi işaret olarak önemli bir hammadde. Tiftiğin endüstriyel ve geleneksel

Fotoğraf 1 - Ankara keçisi / Angora goat

¹ Anonim 2015,

² Gündoğdu 2006.

³ Anonim 2015:1.

⁴ Ertan 2010:162.

⁵ Marangoz / Akyıldız 2006

⁶ Şahin / Meral 2012:88

olarak el sanatlarıyla kullanımı ise kültürel mirasın devamlılığı açısından önemlidir.

Hayvansal Lif Üretiminin Endüstriyel ve Kırsal Kalkınmada Yeri

Günümüzde dünyada endüstriyel amaçla esas olarak 12 farklı hayvansal lifin üretimi yapılmaktadır. Bu liflerden 11'i memeli çiftlik hayvanı türünden üretilirken, yalnızca 1'i böcek tarafından üretilmektedir (Tab. 1). Bu lifler arasında üretimi ve tüketimi en yüksek olan hayvansal lif yapağıdır. Buna karşın, yapağı dışındaki diğer hayvansal lifler de yüzyıllardır tek başlarına kullanılabildikleri gibi tekstil ürünlerine yapışallık, renk, yumuşaklık, rezilyans, parlaklık ve dayanıklılık gibi özel etkiler kazandırmak için, yapağı ile karışık olarak da kullanılmaktadırlar.

Özel (lüks) lifler olarak sınıflandırılan bu liflerin büyük grubunu, keçilerden ve develerden elde edilen liflerin oluşturmalarına karşın, ipek böceği, Yumuşak Silindirik Derili Merinos (SRSM) Ankara tavşanının yanında Yak (Tibet sığırı) ve Misk sığırı (Musk-ox) gibi kürk taşıyan hayvanlardan elde edilen lifler de özel (lüks) olarak kabul edilmektedirler. Yapağı ile karşılaştırıldığında keşmir, tiftik ve deve liflerinin yumuşaklık, pürüzsüzlük, parlaklık gibi karakteristik özellikleri vardır. Bununla birlikte özel liflerde aranan esas ticari özellikler, yumuşaklık, parlaklık, az bulunurluk (yabancı üretim kaynaklarından elde edilme), pahalılık, zariflik ve seçkinlik olup, bu lifler rahat, seçkin ve dolayısıyla fiyatı yüksek giysilerin üretiminde kullanılmaktadırlar. İşlenmeleri sırasında özel koşullara ve ekipmanlarına gerek duyan özel lifler, pazar ve tüketici algısı üzerinde önemli etkiler oluşturmurlar⁷.

Günümüzde özel hayvansal lifler, endüstriyel düzeyde tekstil lif pazarının % 0.1'den daha azını oluşturmaktadırlar. AB ülkeleri başta olmak üzere dünyada son yıllarda hayvansal lif üretiminden kırsal bölgelerdeki küçük aile işletmelerinin gelirlerini ve kadınların istihdamlarını artırmaya yönelik önemli çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim FAO tarafından 2009 yılının "Dünya Doğal Lifler Yılı" olarak ilan edilmesinin yanında AB'de özellikle tarım için dezavantajlı olan kırsal bölgelerde dar gelirli ailelerin yaşamlarını iyileştirmek için özel hayvansal liflerden yararlanmaya yönelik çok sayıda proje geliştirilmiş ve uygulamaya aktarılmıştır. Projelerde kadınlar tarafından üretilen el sanatları ürünleri üzerinde durulmakta ve bu şekilde ham hayvansal

lif üretiminin katma değerinin artırılmasıyla birlikte kadınların ekonomiye katılımları sağlanmaktadır.

Tiftik geçmişte örgü hırka, kazak, çorap gibi ürünlerin yanı sıra bazı dokumaların da hammaddesiydi. Hammaddesi tiftik olan başlıca dokumalar Siirt battaniyesi ve Sof'tur. Özellikle Ankara sof dokumalarının önemli ticari ürün olduğu ve toplumun elit kesimleri tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Günümüzde Siirt battaniyesi üretilmekte ancak sof dokunmamaktadır. Bu dokumaların örnekleri Sadberk Hanım ve Ankara Etnografya müzelerinde bulunmaktadır. Sof dokumaların canlandırılması adına Ankara ili Kazan ilçesinde bir proje yürütülmektedir. Tiftik birçok el sanatı ürününde kullanılmakta ve özellikle kırsal kesimde kadınlar, yün ve tiftiği eğirip iplik haline getirmekte ve örmektedir.

XVII. yüzyılda Ankaralıların tümünün evlerinde bulunan tezgahlarda sof dokudukları, bunları kimi zaman tüccarlar tarafından alındığı kimi zaman kendilerinin çarşı ve pazarlarda sattıkları yazılı kaynaklarda bildirilmektedir. Taş (2006), Ankara Şer'iyye Siciline dayanarak XVII. yüzyıl boyunca sof imalatının Ankara'da yoğun olarak devam ettiği kuşakçı ve tiftik boyacıları adlarıyla iki esnaf grubunun bu yüzyılda varlık gösterdiğini bildirir.

Sofçuluğun Ankara ve yöresinde ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Sof denilen dokuma, tiftik keçisinden yapıldığına göre bu sanatın meydana çıkışının, Tiftik keçisinin Anadolu'ya gelişi ile yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Ankara keçisinin yaşadığı alanın kuzey sınırı, Evliya Çelebi'ye göre Çankırı ve Bolu illeridir. Tiftik lifinin eğrilip iplik haline getirilmesi, sonra da iplikten sof denilen kumaşın dokunması, boyanması, cendereleme işinin yapılması, kısacası 'sofculuk' Ankara ve yöresine ait özgün bir sanattı. Evliya Çelebi'ye göre Ankara halkının işi sof ve muhayyercilikti⁸.

Siirt Battaniyesi ve Sof dokumaların dışında Çankırı iline bağlı bazı köylerde tiftik iplik eğirme, bükme ile el dokuma tezgahlarında hamam kesesi ve kuşak dokunmaktadır⁹.

Ankara ilinde bugüne kadar tiftikten üretilen el sanatlarının detaylı bir envanterinin çıkartılmamasına karşın, bazı üniversiteler tiftikten yapılmış çeşitli el sanatı ürünlerinin belirlenmesi ve özelliklerinin tanımlanmasına yönelik araştırmalar yürütmüşlerdir.

⁸ Su 1982.

⁹ Tağı / Erdoğan 2014.

⁷ McGregor 2012.

Yürütülen bu araştırmalarda tiftik lifinin daha çok incelik, uzunluk, lüle uzunluğu, mukavemet, yüzde uzama, kıvrım sayısı, medullalı lif ve kemp oranı gibi fiziksel özellikleri üzerinde durulmuş, parlaklık özelliği göz ardı edilmiştir. Tekstilde tiftikte aranan en önemli özellikler, incelik, uzunluk, kıvrım sayısı, medullalı lif ve kemp oranları ile parlaklık ve boya tutma yeteneği sayılabilir. Medullalı lif ve kemp oranının yüksek olması tiftik kalitesini düşüren özelliklerin başında gelmektedir. İncelik, uzunluk, kıvrım sayısı, mukavemet değerlerinin iplik yapımında istenen değer aralıklarına uygun olduğu söylenebilir.

Tiftik, dayanıklılığı sebebiyle döşemeliklerde; iyi boyanması ve rengini muhafaza etmesi sebebiyle perdeliklerde, erkek ve kadın giysilerinde; parlak olduğu için ayakkabı, şapka ve palto kenarlarını süslemede, etol ve kürk taklidi kumaşların yapımında ve uzun tüylü halı imalinde kullanılmaktadır¹⁰.

Su (1992), tiftikten eldiven, kalın ve tüylü boyun atkıları, karyola örtüleri, kadın ve çocuklar için ceketler, battaniyeler, yastık yüzleri ayrıca şal kuşak olarak kullanım alanları olduğunu bildirmektedir.

Arlı ve Yazıcıoğlu (1993), tiftik el sanatları çerçevesinde Siirt battaniyesi, şal, hırka, atkı, kazak, yelek, bayan elbisesi, çorap ve eldiven olduğunu bildirmektedir. Bu ürünlerden Siirt battaniyesi özellikle Siirt ilinde yaygın olarak üretilen bir üründür.

Yıldırım (1989), Ankara ilinde, çorap, kazak, hırka gibi ürünlerin dışında tiftikten üretilmiş elde örme yaka, mendil ve elbise gibi ürünlerin de olduğunu tespit etmiştir. Tiftiğe dayalı her hangi bir sanayi ülkemizde yeterince gelişmemiş olduğundan, üretilen tiftiklerin el sanatları çerçevesinde geleneksel olarak tüketilmesi yoluna gidilmiştir. Tiftikten yapılmış bu ürünler arasında Siirt battaniyesi, şal, hırka, atkı, kazak, yelek, bayan elbisesi, çorap, eldiven, içlik sayılabilir. Bu ürünlerden Siirt battaniyesi coğrafi işaret tescilini almış durumdadır.

Coğrafi İşaret Alan Life Bağlı El Sanatları

Coğrafi İşaret tescil belgeli ürünler için yapılan sınıflandırmada geleneksel el sanatları ürünleri en fazla paya sahiptir. Bu ürün grubunun içinde halı ve kilimler önemli bir yer tutmaktadır. İkinci sırayı ise %23,1 oranı ile tarımsal ürünler almaktadır. Sümer Halı A.Ş. 1996 yılında 24 adet ürün için (halı, kilim) coğrafi işaret başvurusu yapan tek özel şirket olma

özelliğini korumaktadır. Tescil sayısı yıllara göre değişmekle birlikte son yıllarda bir artış olduğunu söylemek mümkündür. 2016 yılı itibarıyla coğrafi işaret alan toplam ürün sayısı 188, tescil işlemi devam eden Coğrafi İşaret sayısı 244, tescilli el sanatları ürünü sayısı ise 51'dir.

El sanatları, kullanılan hammaddelere göre yedi ana grup altında incelenmektedir. Bunlar; hammadde olarak lif işleyen, ağaç işleyen, taş işleyen, toprak işleyen, maden işleyen, ince dallar, saplar ve ağaç şeritleri işleyen, deri ve hayvansal atıkları işleyen el sanatlarıdır¹¹.

Bu sınıflandırmada 7. madde olan deri ve hayvansal atıkları işleyen el sanatları altına giren coğrafi işaretli bir el sanatı henüz yoktur¹². Yün, tiftik, tavşanyünü, ipek ve benzeri hayvansal lifleri; pamuk, keten gibi bitkisel lifleri ve kimyasal lifleri işleyen halıcılık, kilimcilik, dokumacılık, örücülük, keçecilik gibi el sanatları lif işleyen el sanatları altında gruplandırılmaktadır.

Hereke İpek, Hereke Yün-İpek, Hereke Yün, Simav, Bünyan, Sivas, Taşpınar, Kars, Türkmen, Pazırık, Yuntdağı, Uşak, Sümer Kars, Kula, Bergama, Milas, Döşemealtı, Yağcıbedir, Yahyalı, Çanakkale, Gördes, İnce Isparta Hasgöl El Dokuması Halıları coğrafi işaret almış Türkiye'ye özgü halılardır. Bunların dışında Jirkan, Eşme Yörük, Süper ince, Bayat Türkmen tescilini almış kilimlerdir. Coğrafi işaret alan mekikli dokumalar Boyabat Çemberi, Buldan Bezi, Çarşıbaşı Keşani, Rize Bezi Feritiko, Siirt Battaniyesidir. El işlemleri incelendiğinde Bartın İşi Tel Kıрма coğrafi işaret tescil belgesini aldığı görülmektedir. Gönen İğne Oyası tescil alan el sanatı ürünüdür (<http://www.turkpatent.gov.tr> 2015).

Koleksiyonunun yapılması ve ait olduğu yörenin giyim kuşamını doğrudan sergilemesinden dolayı yöreye özgü kimliği ön plana çıkaran yapma bebekler önemli el sanatı ürünleridir. Coğrafi işareti almış yapma bebekler Damal Bebeği ve Soğanlı Bebeğidir.

Hammaddesi Lif Olan El Sanatları Açısından Coğrafi İşaretin Önemi

Coğrafi işaretler, hammaddesi lif olan el sanatları açısından büyük öneme sahiptir. El sanatları ürünlerinin korunmasına ve belli bir standartta üretiminin sağlanmasına, diğer bölgelerde üretilen ürünlerle karışmasının önlenmesine, yurt içinde ve

¹⁰ Ertem 1970:4.

¹¹ Arlı 1990.

¹² Özkan Tağı / Yanar 2014.

yurt dışında ürünlerin kolayca tanıtılmasına olanak sağlamaktadır. Geleneksel, yöresel ürünleri korumak ve bunların kullanım hakkını belgelendirmek için coğrafi işaret tescili önemlidir.

Mir ve Ain (2010), Jammu’da Kaşmir el sanatları üzerine yaptıkları araştırmada, el sanatlarının ekonomik büyümede önemli rol oynadığını, birçok el sanatının geleneksel hammadde, geleneksel bilgi ve yerel becerilere bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu el sanatları ekonomik katkı sağlamanın yanı sıra istihdamı da teşvik etmektedir. Keşmir’in zanaat ürünleri arasında coğrafi işaret olarak tescil edilen ilk ürünü Kaşmir Paşmina’dır. Şal dışında ağaç işleri (ceviz ağacı oymacılığı) ve canlı renkte halıları da coğrafi işaret kapsamında irdelenmiştir. Çin, Keşmir markasını taklit ederek korsan Pashmina şallarını da dokumaktadır. Bu çalışmada da ülkelerin coğrafi işaretlerinin korunması en önemlisi de geleneksel bilgiye coğrafi işaretleme yoluyla sahip çıkılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye her konuda olduğu gibi el sanatları ve coğrafi işaret konusunda da çeşitlilik ve yöreden yöreye farklılık göstermekte, kültür birikimi fazla ve dolayısıyla kültürel mirası zengin olan bir ülkedir. Yörelere incelendiğinde hemen hepsinde coğrafi işaret olabilecek ürün görülmektedir. Eğer yöre halkı geleneksel el sanatlarına coğrafi işaretleme yoluyla sahip çıkabilirse bir Hereke halısı karşımıza İran veya Çin halısı olarak çıkamaz.

Günümüzde kimi el sanatları hala sürdürülmekte, kimi devam ettirilmeye çalışılmakta, kimileri ise yok olmaktadır. El sanatlarının sürdürülebilirliği açısından desen, motif, renk, hammadde gibi önemli kriterlerin yozlaşmasını önleme açısından coğrafi işaretler önemlidir. El sanatı ürünlerinin yöreden yöreye farklılık göstermesi, işin içine insan faktörünün girmesi gibi nedenlerle standardizasyonunun yapılamamasından ve denetlenememesinden dolayı kalitede sapmalar yaşanmaktadır. Bununla birlikte coğrafi işaretlerle alınan tescil belgeleri sayesinde belli bir standarda ulaşmak söz konusu olabilir¹³.

Coğrafi İşaretler, tek başlarına bölgenin kalkınmasını sağlayacak mucize reçeteler değildir. Ancak uygun koşulların sağlanması durumunda küçük üreticilerin yerel ürünlerin küreselleşmeye bir cevabı olarak yarattıkları katma değer ve tanımlanmış sürdürülebilir kalite ve dolayısıyla verimlilik artışı, üreticilere önemli gelir ve güvence, kültürel mirasın bir parçası

olan geleneksel/yerel ürünleri üretme memnuniyeti ve gururu, söz konusu ürünler ile tanınan yöreye yönelik olarak ortaya çıkacak merak ile gelişen turizm gibi yararlarıyla bölgenin kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır¹⁴.

Hayvansal lif üretiminin endüstriyel ve kırsal kalkınmada yeri el sanatları yoluyla kullanımı, el sanatlarının kırsal yöre kalkınmasında yani kırsal yöre turizmde yerinin ise turistik hediyelik eşya olduğu düşünülmektedir. Türkiye coğrafi işaret kapsamında zengin bir ülke olmasına rağmen turistik hediyelik eşyada coğrafi işaretlere gerektiği kadar önem vermemektedir. Dünyada ise ülkeler, simgelerle ve figürlerle özdeşleşmiş bu tür coğrafi işaretleri el sanatı ürünü olan turistik hediyelik eşyada yaygın olarak kullanmaktadır¹⁵. Bu yolla ülkeler kendilerine özgün el sanatı ürünü olan turistik hediyelik eşya ile bulundukları coğrafyanın özelliklerini birleştirerek kültürlerini yaşatmaktadır.

Türkiye çok fazla sayıda sembol olabilecek konu bulundurmaktayken turistik hediyelik eşya olarak bu örnekleri pazarlayamaması bu konuda yeterince çalışma yapılmadığının göstergesidir. Örneğin, Tunus, hayvan figürü olarak deveyi bibloda ve peluş oyuncakta kullanmıştır. Almanya beyaz ayı figürünü, İspanya boğa figürünü kullanmaktadır. Sivas kangalı, Ankara keçisi, Ankara kedisi, Şanlıurfa kelaynağı, Amasra leyleği, Antalya kareta kaplumbağaları, Van kedisi gibi hayvanlar bulundukları yörede ün yapmış ve sadece o yöreye özgüdür. Ankara’ya bakıldığında konuyla ilgili literatür incelendiğinde Ankara’ya özgü üç hayvan ile karşılaşılmaktadır. Bu hayvanlar Ankara keçisi, Ankara tavşanı ve Ankara kedisidir. Yapılan gözlem ve incelemeler sonucunda Türkiye’de yöreye özgü hayvanların turistik hediyelik eşyada yaygın olarak kullanılmadığı belirlenmiştir.

Tescil, coğrafi işarete sahip ürünün endüstrisine sağladığı katkının yanında, ürün çevresinde de birçok iş kolunun gelişmesine neden olmaktadır. Örneğin restoranlar, turistik hediyelik eşya dükkanları, turistlere yönelik faaliyetler gibi gelir yaratıcı ya da artıcı gelişmelerle yöre halkının kalkınmasına yardımcı olunmaktadır¹⁶.

Türkiye’de el sanatları açısından turistik hediyelik eşyada yöreye/ülkeye özgü hammadde, yöresel ürünler, hayvansal figürler, endemik bitkiler, kişiler, toplumsal olaylar, özel gün ve tarihler, taşınır ve taşınmaz kültür

¹⁴ Giray vd. 2012:114.

¹⁵ Yanar 2012.

¹⁶ Doğan 2015:68.

¹³ Yanar 2012.

varlıkları coğrafi işaret olabilme özelliğini yansıtan unsurlardır. Bu unsurların el sanatları ürünlerinde kullanılması ya da ürün üzerinde bulundurulması yöreye ait olma özelliğini kuvvetlendirmektedir.

Yöreye özgü hammaddelerden sadece yörede bulunan oltu, lüle taşı gibi maden ve mineral değil aynı zamanda hayvanlardan elde edilen ve hammadde olarak kullanılan lifler de kastedilmektedir.

Coğrafi İşaret Kapsamında Tiftik Örneği

Dünyada yalnızca Ankara keçisi ırkı tarafından üretilen tiftik lifi, başta parlaklığı olmak üzere yumuşaklığı, yüksek mukavemeti ve elastikiyeti, boyanma özelliğinin iyi olması ve rengini muhafaza etmesi gibi önemli kimyasal ve fiziksel özellikleri nedeniyle dünyada birçok ülkede tekstil ve geleneksel el sanatları alanında kullanılmaktadır¹⁷. Ankara keçisinin esas gen kaynağı Ankara ili ve dolayısıyla Türkiye olup, dünyadaki birçok ülkeye de buradan yayılmıştır.

Ankara ilinde üretilen Ankara tiftiğinden, Türklerin bu bölgeye geliş tarihleri olan yaklaşık 11. yüzyıldan günümüze kadar bazı dönemler sorunlar yaşanmasına rağmen, endüstriyel düzeyde ve geleneksel el sanatlarının üretiminde etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. Tiftik bu şekilde gerek aile ve ülke ekonomisine gerekse Ankara ili ve bölgeye özgün folklorik kültürün oluşmasına çok önemli katkılarda bulunmaktadır. Buna karşın, son 45-60 yıldır esas olarak diğer hayvansal lifler gibi tiftik lifinin de yapay lifler ile rekabete dayanmaması ve tiftik giyim ürünlerine olan tüketici tercihinin azalması nedeniyle yıllardır tiftik fiyatları çok düşük düzeylerde seyretmiş ve bu nedenle yetiştiricilerin çok önemli bir bölümü bu üretim kolunu bırakmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Ankara ili ve civarında Ankara keçisi etine olan ilginin çok düşük olması nedeniyle Ankara keçisinin etinden etkin bir şekilde yararlanılamaması da bu süreci hızlandırmıştır. Bu azalış, 1990'lı yıllara kadar maksimuma ulaşmış ve Ankara keçisi yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın, başta prim ve doğrudan destek ödemeleri olmak üzere Ankara keçisinin korunması yönelik yapılan uygulamalar, 2009 yılına kadar Ankara keçisi üretiminin durmasının önüne geçmiş ve bu tarihten itibaren Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde artış başlamıştır.

Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde, 1991-2013 yılları arasında gerçekleşen toplam azalış oranları hala

yüksek düzeylerde dir. 2014 verilerine göre Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde 1991-2013 yılları arası % 82 düzeyinde bir azalma olduğu görülmektedir (<http://www.tuik.gov.tr> 2014).

Tiftiğin, Ankara ili ve Türkiye ekonomisine olan ekonomik ve sosyo-kültürel katkısının önemi dikkate alındığında bu katkının korunması ve artırılması için Ankara ilinde birçok resmi ve sivil kurum çalışma yapmaktadır. Bu çalışmalardan birisi de Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından 2016 yılında Türk Patent Enstitüsüne yapılan "Ankara Tiftiği Coğrafi İşareti" alma başvurusudur. Başvuru gerekçesini esas olarak üç ana görüş oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Ankara ilinin ismini de temsil eden Ankara keçisinin bu ilin ve dolayısıyla İç Anadolu ve Türkiye'nin yerli hayvan gen kaynağı olmasıdır. İkincisi bu keçi ırkının en önemli verimi olan tiftiğin başta halı ve kilim gibi geleneksel el sanatları olmak üzere Ankara ilinin folklorik kültürüne çok önemli katkıda bulunmasıdır. Üçüncüsü ise; tiftiğin Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yeri olan tekstil sanayi için önemli bir girdi olmasıdır. Dolayısıyla Ankara tiftiğine coğrafi işaretin alınması Ankara ilinde kırsal alanda yaşamakta olan yetiştirici ailelerin ekonomilerine, kadınların istihdamına, folklorik kültürün korunmasına ve geliştirilmesine, tekstil endüstrisine ve Ankara keçisinin yerli hayvan gen kaynağı olarak korunmasına çok önemli düzeylerde katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

Türk kültür ve iktisadi hayatında köklü bir geçmişe sahip olan Ankara keçisi özelde Ankara'nın bir simgesi veya sembolü olmakla birlikte tarihî önemiyle Türkiye'nin coğrafi ve kültürel simgesi olma niteliğindedir. Ankara keçisi ile ilgili yapılması gereken ilk işin coğrafi işaret tescilinin alınması gerektiğidir¹⁸.

Sonuç

Türkiye'de hayvansal lif olarak yapağı, tiftik, ipek, keçi üst lifi ve keşmir üretimi yapılmaktadır. Bu liflerin genel ekonomiye katkıları düşüktür ve üretim kaynaklarında da bir azalma görülmektedir ancak halen üretim potansiyelleri bulunmaktadır.

AB uyum sürecinde Türkiye'de yapılması istenilen yapısal değişiklikler sosyal ve ekonomik yapısı içerisinde kırsal alanın kalkındırmada öncelikli konular arasında yer almaktadır. Coğrafi işaretlerin kapsamı Türkiye açısından değerlendirildiğinde, kırsal alanda yoğun olarak bulunan kültürel zenginliklerin

¹⁷ McGregor 2012.

¹⁸ Şahin 2013:203.

azımsanmayacak kadar geniş olduğu bilinmektedir¹⁹. Bu nedenle Türkiye genelinde bir ürün kalite ve menşee güvenlik alanı yaratılmalı, ürünler kategorize edilerek envanteri çıkarılmalı coğrafi işaret tescili teşvik edilmelidir²⁰.

Hayvansal liflere bağlı kaybolmuş ve kaybolmakta olan el sanatları ve ürünlerinin envanterlerinin tespit edilmesi, etnografik değeri olan ürünlerin koruma altına alınması, sürdürülebilir el sanatları ürünlerinin yerel pazarlarda değerlendirilmesi kırsal kalkınma açısından önemli görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir yöreye ait yeme içme alışkanlıklarının, giyim kuşam elemanlarının ve el sanatları geleneğinin bozulmadan sürdürülmesi yoluyla kültürel kimliğin yozlaşmaması ve yok olmaması adına coğrafi işaretleme tescili günümüzde gerekliliktir.

Suh ve Macpherson (2007), coğrafi işaretin Boseong yeşil çayın üzerine etkisi hakkında yaptıkları çalışmada, öncelikle coğrafi işaretin üretim ve satış üzerinde, ticaretin serbestleşmesi yoluyla artan ithalat rekabeti oluşturmada, turizm ve bölgesel kültürel mirasın korunmasında, kalite kontrol için üreticiler arasında iletişim kurulmasında etkili olduğunu bildirmektedirler.

Berard ve Marchenay (2006), yerel ürünleri sürdürmenin yolunu bilgi ve uygulamaları resmi bir şekilde sürdürme, yerel ürünlerin yaşatılmasında standartların ürünün kendi özellikleri ve küçük üretim birimleri için uyarılma olarak bildirmektedirler.

Birçok ülke coğrafi işaretleme yoluyla kültürel değerlerine sahip çıkmakta ve ürünlerini bu yolla pazara sunmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda bu konuda farkındalığın oluştuğu ancak yeteri kadar istenilen önemin verilmediği düşünülmektedir. Bu sebeple adını Ankara’dan alan, Ankara çevre illeri ile Güney Doğu Anadolu’nun bazı illerinde yetiştirilen, Ankara keçisinin ürünü olan tiftiğin korunmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu coğrafyaya ait olan tiftiğin hammadde olarak sürdürülebilirliği geleneksel el sanatları yoluyla kullanımı kültürel bir değer olarak nesilden nesile taşınmasıyla yani kültürel mirasın korunmasıyla mümkün olacaktır.

Türkiye yerel festival ve şenliklerin zenginliğiyle dikkat çekici bir ülkedir. Bu tür etkinlikler arasında yerel/ geleneksel ürün ve üretimleri tanıtıcı roller üstlenen festival ya da şenlikler önemli bir yere

sahiptir. Bu bakımdan söz konusu etkinliklerin Türkiye’de coğrafi işaret potansiyeli taşıyan ürünlerin belirlenmesinde yararlanılabilecek bir yöntem olarak görülmektedir²¹. Her konuda kültürel zenginliği olan Türkiye’nin kültürel varlıklarına sahip çıkılmalı, ürünler tespit edilmeli ve belgelenerek tanıtılması sağlanmalıdır.

Tarihi geçmişi ve önemi olan tiftiğin başta kendisi olmak üzere el sanatları yoluyla da oluşturulan ürünlerin coğrafi işaret belgesi ile tescillenmesi kültürel mirasın devamlılığını sağlayacaktır.

¹⁹ Kan / Gülçubuk 2008:62.

²⁰ Marangoz /Akyıldız 2006:293.

²¹ Çalışkan / Koç 2012:211.

HAYVANSAL LİFLERİ ENDÜSTRİYEL VE GELENEKSEL ÜRETİM OLARAK DEĞERLENDİRMEDE COĞRAFİ İŞARETLEMENİN ÖNEMİ

Tablo 1 - Dünya Hayvansal Lif Üretimi (McGregor, 2012; Shakyawar vd., 2013; Anonim, 2014a,b)

Lif	Hayvan Kaynağı	Ortalama Lif Çapı (µm)	İşlenmiş Lif Uzunluğu (mm)	Fiyat Değişimi \$A/kg Temiz	Üretim Bölgeleri	Dünya Üretimi (Ton)	Üretim Trenti
Yapağı ¹	Koyun	Ultra ince:7 Süper İnce:15.7 İnce:<24.5 Orta ince: 24.6-32.5 Kaba: >32.5	-	-	Toplam 100 Ülke	2066695	1990'lı Yıllardan Sonra Azalış Var
Tiftik ²	Ankara Keçisi	22 - 45	50 - 120	4 - 30	Güney Afrika Lesotho Arjantin Türkiye Avustralya ABD Yeni Zelanda Diğerleri	2400 800 500 260 170 150 30 200	Son 15 yılda Lesotho ve Arjantin'de Artış, Diğer Ülkelerde ise Azalış Var
Keşmir ³	Keşmir Üreten Keçi Irkları	13 - 19	20 - 50	35 - 70	Çin Moğolistan İran Afganistan Diğer Asya ve Rusya Avustralya Hindistan ²	3500 1800 500 200 150 5 40	Düşüş Var
Kaşgora ³	Ankara Keçisi ile Keşmir Üreten Keçi Irklarının Melezleri	19 - 23	50 - 70	8 - 20	Merkezi Asya, Rusya	200	Sabit Düşüş Var
Ankara Tavşanı Yünü ³	Ankara Tavşanı (İki Hat)	11 - 15	25 - 40	20 - 30	Çin, Şili, Güney Afrika, Fransa Hindistan ²	8500 50	Artış Var
Alpaka Yünü ³	Alpaka (Suri ve Huakaya Hattı)	17 - 45	40 - 120	5 - 20	Peru/Şili, Arjantin, Avustralya, ABD, AB	4000 150	Sabit Artış Var
Lama Yünü ³	Çok Sayıda Lama Hattı	20 - 45	50 - 100	5 - 20	Bolivya, Peru Arjantin	1000 150	Artış Var
Vikuna Yünü ³	Vikuna	12-14	20 - 25	200	Peru/Şili	5	Artış Var
Guanako Yünü ³	Guanako	18-20	30-50	50	Arjantin	10	Artış Var
Deve Yünü ³	Bacterian Devesi	18-26	30-120	10-12	Çin Moğolistan	2000 -	Sabit
Yak Yünü ³	Yak	18 - 21	24 - 30	15	Tibet Çin / Moğolistan Hindistan ²	7500 10	Sabit
İpek ³	İpek Böceği	12-30	-	-	Toplam 25 Ülke	563499	Artış Var

1:2012 yılı verileri; 2:2013 yılı verileri; 3:2007 yılı verileri

Kaynaklar

ANONİM. 2015.

Coğrafi işaret nedir, <http://www.ankarapatent.com/hizmet/coğrafi-isaret-tescili-56> Erişim tarihi: 05.05.2015

ANONİM. 2014a.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel müdürlüğü. 2014 yılı tiftik raporu. Şubat.

ANONİM. 2014b.

Mohair rewiev.

ARLI, M. / YAHŞI, Y., 1993.

“Tiftik El Sanatları”, Ankara Keçisi ve Tiftik Kongresi’93: 35-37. Ankara.

ARLI, M., 1990.

Köy El Sanatları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:1185. Ders Kitabı:339.

BERARD, L. / PHİLIPPE, M., 2006.

“Local Products and Geographical Indications: Taking Account of Local Knowledge and Biodiversity”. International Social Science Journal 58/187:109-116.

ÇALIŞKAN, V. / HASAN, K., 2012.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi”. Doğu Coğrafya Dergisi 17/28:193-214.

DOĞAN, B., 2015.

Coğrafi İşaret Korumasının Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi, NWSA Social Sciences Dergisi. 10/2:58-75.

ERTAN, A., 2010.

“Prestijli Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kalite ve Coğrafi İşaret Kavramlarının Tutundurulması ve Bu Bağlamda Tarım Satış Kooperatiflerinin Önemi”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi12:157-170.

ERTEM, F., 1970.

Tiftik İhracatının Murakabesine Dair Nizamname Gereğince Sınıflandırılan ve İhraç Edilen Tiftiklerimizin Bazı Teknolojik Özellikleri ve Dünya Standartlarına İtibak İmkanları Üzerinde Araştırmalar, Ankara

Üniversitesi Ziraat Fakültesi Lif Teknolojisi ve Köy El Sanatları Ev Ekonomisi Kürsüsü. Ziraat Fakültesi Yayınları:394, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 244.

GİRAY, H. / ÖZKAN, F. Z. / ORAN, H., 2012.

“Yerel Ürünlerin Ekonomik Kalkınmadaki Önemi”, Verimlilik Dergisi.4:109 - 115.

GÖKOVALI, Ü., 2007.

“Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 21/2 :141-160.

GÜNDOĞDU, G., 2006.

“Türk Hukukunda Coğrafi İşaret Kavramı ve Korunması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı. İstanbul)

KAN, M. / GÜLCUBUK, B., 2008.

“Kırsal Ekonominin Canlandırılmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler”, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22/2:57-66.

MARANGOZ, M. / AKYILDIZ, M., 2006.

“Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması Açısından Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Buldan Bezi Örneği”, Buldan Sempozyumu: 285-297.

MCGREGOR, B. A., 2012.

Properties, Processing and Performance of Rare and Natural Fibres: A review and interpretation of existing research results, RIRDC Publication:11/150.

MIR, F. A. / AIN, F., 2010.

Lagel Protection of Geographical Indications in Jammu and Kashmir- A case Study of Kashmiri Handicrafts, Journal of Intellectual Property Rights, 15:200-227.

ORHAN, A., 2010.

“Yerel Değerlerin Turizm Ürününe Dönüştürülmesinde “Coğrafi İşaretlerin” Kullanımı: İzmit Pişmaniyesi Örneği”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi. 21/2:243 254.

SHAKYAWAR, D.B. / RAJA, A.S.M. / KUMAR, A. / PAREEK, PK. / WANİ, S.A., 2013.

“Pashmina Fibre Production, Characteristics and Utilization”, Indian Journal of fibre and Textile Research 38:207-214.

SU, K., 1982.

“Tiftik ve Sofçuluk”, Türk Etnografya Dergisi, XVII:59-77.

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/> /. 2017. Türk Patent Enstitüsü. Madde 1.

SUH, J. / MACPHERSON, A., 2007.

“The Impact of Geographical Indication on the Revitalisation of a Regional Economy: A Case Study of ‘Boseong’ Green Tea”, Journal of Geographical Indication and Revitalisation, 39.4:518-527.

<http://www.tuik.gov.tr> . TÜİK Hayvancılık istatistikleri. Erişim tarihi: 25.09.2014

<http://www.turkpatent.gov.tr/TurkPatent/geographicalRegisteredList/>. Tescilli Coğrafi İşaretler Listesi. Erişim Tarihi: 05.03. 2015

ŞAHİN, A. / YEŞİM, M., 2012.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler”, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 5/2:88-92.

ŞAHİN, G., 2013.

Coğrafi Bir Simge Olarak Ankara Keçisinin Türkiye’deki Mevcut Durumu, Milli Folklor Dergisi, 25/97:195-209.

TAĞI, S. / ERDOĞAN, Z., 2014.

‘The adventure of mohair in Anatolia’, Journal of Folklife, 52 (1): 49-61.

TAĞI, Ö. / YANAR, A. S., 2014.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretli El Sanatı Ürünleri”. 3. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Kültür Sanat Etkinlikleri:282-287.Antalya.

TAŞ, H., 2004.

“XVII. Yüzyılda Ankara”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVII, Dizi-Sayı 9, Ankara.

YANAR, A., 2012.

“Türkiye’de Geleneksel Turistik Hediyelik Eşyanın Sürdürülebilirliği”, (Yayımlanmamış Birleştirilmiş Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara).

YILDIRIM, Z., 1989.

Ankara ve Bolu İllerinde Üretilen Esas Sınıf Tiftiklerin Bazı Fiziksel Özellikleri ile Kullanım Şekilleri Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara).

